

EMPIRIE EN THEOLOGIE: WATER EN VUUR?

In: *Areopagus: blad van de theologische faculteit Utrecht* 8, 1-2 (april 1975): 16-22

Samenvatting

De redactie van Areopagus vraagt mij enkele gedachten te formuleren rond twee vragen: (1) Wat is 'theologie'? Heeft theologie een integratiepunt, een (kloppend) hart, en zo ja, waar en hoe is dat vinden? (2) Hoe verhouden de vakken of disciplines van een theologieopleiding [zich] tot die 'theologie'? Vooral, hoe verhouden de empirische godsdienstwetenschappen zich tot de 'theologie'? Kunnen ze in de 'theologie' geïntegreerd worden, of staan ze ermee op gespannen voet? Of, vanuit de student bezien: kunnen de empirische godsdienstwetenschappen een verdieping, verrijking en harmonische uitbouw van de theologische studie zijn, of zijn ze een *corpus alienum*, dat je moet afstoten, wil je een disintegratie van je theologie en van je persoonlijk geloof voorkomen?

De redactie van Areopagus vraagt mij enkele gedachten te formuleren rond twee vragen: (1) Wat is 'theologie'? Heeft theologie een integratiepunt, een (kloppend) hart, en zo ja, waar en hoe is dat vinden? (2) Hoe verhouden de vakken of disciplines van een theologieopleiding [zich] tot die 'theologie'? Vooral, [p. 17] hoe verhouden de empirische godsdienstwetenschappen zich tot de 'theologie'? Kunnen ze in de 'theologie' geïntegreerd worden, of staan ze ermee op gespannen voet? Of, vanuit de student bezien: kunnen de empirische godsdienstwetenschappen een verdieping, verrijking en harmonische uitbouw van de theologische studie zijn, of zijn ze een *corpus alienum*, dat je moet afstoten, wil je een disintegratie van je theologie en van je persoonlijk geloof voorkomen?

Met betrekking tot deze twee belangrijke complexen van vragen kan ik niet meer te berde brengen dan enkele, strikt persoonlijke en overwegend godsdienstwetenschappelijk getinte gedachten. Ze zijn geen weergave van wat er in de vakgroep Godsdienstwetenschappen rond deze vragen leeft. En ze pretenderen niet meer dan een zwak licht te laten schijnen over uw en mijn existentiële situatie, empirisch én theologisch te moeten denken. Anderen zullen waarschijnlijk vanuit de godsdienstwetenschap, of vanuit een andere theologische discipline, dit probleemveld veel beter weten te doorlichten.

Wat is 'theologie'

Theologie is de systematische en reflexieve articulatie (verwoording die duidelijk verbanden en [p. 18] samenhang aangeeft) van een godsdienst, d.w.z. van het netwerk van wederzijdse betrekkingen die er, volgens het geloof van de gelovigen, bestaan tussen de wezens (of het wezen) in wier (of wiens) bestaan zij geloven, omdat zij (of het) zich aan hen hebben (heeft) geopenbaard, en henzelf. Godsdienst, als communicatie met deze (dit) wezen(s), wordt in alle godsdiensten in riten uitgedrukt en in bepaalde andere, voorgeschreven vormen van gedrag. Ook wordt er over deze (dit) wezen(s) minstens verhalen verteld, en wordt hun (of zijn) heilzame of straffende hand ervaren in wat er gebeurt.

In sommige godsdiensten zien we daarnaast een proces van leervorming. Er treden personen op die belangrijke stukken van de godsdienst onder woorden weten te brengen. Bijvoorbeeld, wie er zich openbaart en wat hij verlangt. En zij weten dat zo beknopt te formuleren dat hun onderricht van de een op de ander, en van ene generatie op de andere wordt doorgegeven, in mondelinge of schriftelijke vorm.

Onder de godsdiensten, die dit leer-karakter sterk ontwikkelden, zijn er die de godsdienst van een hoogontwikkeld volk of van meerdere volken worden. In die samenlevingen ontstaan meerdere, en vaak ver doorgevoerde specialisaties, ook in de godsdienst, en met name in de formulering en het doordenken van de leer. Dergelijke formulatoren, prototheologen en theologen vindt men vooral, zij het niet uitsluitend, onder de priesters van tempels, vooral aan tempelscholen, in gemeenschappen van monniken en mystici, en onder de wijsgerig-ingestelden van de *upper ten* van een maatschappij.

Kenmerkend voor theologie is:

- (1) de poging zo nauw mogelijk aan te sluiten bij het systematisch-reflexief of ‘wetenschappelijk’ denken voor zover dat in die tijd en in die maatschappij gevorderd is;
- (2) schoolvorming: theologen vormen hun leerlingen in hun wijze van systematische reflectie en in hun begrippenapparaat, en deze ontwikkelen dat weer verder en geven het weer aan hun leerlingen door;
- (3) strijd tussen de scholen en binnen de scholen over de juiste formulering. Geen enkele theoloog is geheel tevreden over de wijze waarop zijn abstracte begrippen de warme werkelijkheid van het netwerk van godsdienstige betrekkingen, zoals de gelovigen die beleven, weergeven. Maar hij ziet nog scherper de onvolkomenheden en zelfs aperte onjuistheden in de wijze waarop andere theologen, of andere scholen van theologen, dat geloof, zijn geloof, verwoorden;
- (4) de grote afstand tussen de min of meer ongearticuleerde gelovigheid van de ‘gewone gelovigen’ en die van de theologen. Hun systematisch-reflexief nadenken laat de wijze waarop zij geloven niet onberoerd. Tussen hun gelovigheid en die van gewone gelovigen treden echter ook belangrijke verschillen aan het licht, die men samenvattend, en wellicht wat te scherp, wel eens tegenover elkaar stelt als de *fides maiorum* tegenover de *fides minorum*. Wel is het duidelijk dat theologiestudie, zeker in zijn aanvangsfase, een hele overgang is, die als zodanig elementen van crisis in zich draagt en diepe onzekerheid met zich mee kan brengen. Het dwingt je een aantal van je [p. 19] vertrouwde vanzelfsprekendheden op te geven. Je verliest een geborgenheid, terwijl je je nog ver af voelt van een nieuwe synthese;
- (5) Tenslotte treedt er in de theologiebeoefening zelf een fundamentele spanning aan het licht, en wel tussen theologie als articulatie van het geloof en theologie als wetenschap. Alle wetenschap heeft namelijk een dubbel doel: de werkelijkheid inzichtelijk te maken door zinvolle en betekenisvolle verbanden in de werkelijkheid aan het licht te brengen, waardoor ik in een wereld sta die ik begrijp, die zinvol voor mij is, en niet absurd, en die ik als mijn wereld kan ervaren, en als mijn huis kan inrichten; én die ontdekte verbanden toetst. Zijn die verbanden wel in de empirie aanwezig? Zie ik geen fata morgana’s? Naarmate de wetenschap kritischer wordt in het toetsen van de betekenisverlening, indringender vraagt naar verifieerbare bewijsvoering, komt de theologie in een ongemakkelijk keurslijf te zitten. Want de theologie verwoordt geloof in betrekkingen met wezens die niet waarneembaar zijn en wier bestaan noch verifieerbaar – dwingend en ondubbelzinnig te bewijzen – is, noch falsifieerbaar, of dwingend en ondubbelzinnig te ontkennen. En heel haar stelsel van betekenisverlening

bouwt de theologie op het geloof in openbaring, d.w.z. op een bepaalde openbaring of aantal openbaringen in een historisch of mythisch verleden, waaraan gelovigen normatieve betekenis toekennen m.betr.t. de modelering van hun betrekkingen tot de wezens waarin zij geloven. Maar ook deze normatieve (of canonieke) openbaringsinhouden onttrekken zich, zoals iedere openbaringsinhoud, per se aan wetenschappelijke toetsing. Deze spanning tussen betekenisverlening en kritische toetsing wordt nog versterkt doordat theologie als wetenschap het niet kan laten dat wat andere wetenschappen aan deugdelijk, d.w.z. zo kritisch mogelijk getoetst, inzicht te bieden hebben, in haar beschouwingen te betrekken, ook als dat vaak betekent, dat menig vertrouwd zinvol verband niet zo zinnig blijkt te zijn, of men er zelfs, met pijn, helemaal afscheid van moet nemen. Deze pijn kan zelfs zo groot zijn, en de onzekerheid die een dergelijk afscheid met zich meebrengt, zo ondragelijk, dat de theologie zich, tijdelijk, afschermt en isoleert. Ze wordt dan een tijdlang nagenoeg uitsluitend bedreven ter versterking en verdediging van het vertrouwde betekenisstelsel. Aan de kritische toetsing ervan, en aan de communicatie met de wetenschappen die aan die kritische toetsing bijdragen, en met andere theologische scholen, wordt een moratorium opgelegd. De theologie wordt dan isolationistisch, en fel apologetisch. Het is als een moederdier, dat, aangevallen, fel zijn nest met jongen verdedigt.

Deze vijf punten samenvattend: theologie is de reflexief-systematische en kritisch toetsende articulatie van de godsdienst waartoe de theoloog zich bekent. Theologie heeft zeker een kloppend hart: de zorg om het geloof van de theoloog zelf en zijn medegelovigen zo te formuleren (of te herformuleren) dat hij en zij er zich in geborgen kunnen (blijven) voelen. Dat vraagt een confrontatie met alles wat als kritische toetsing op het geloof afkomt. Die confrontatie moet de [p. 20] theoloog met heel zijn wezen doordringen, doorleven, en ondergaan, om vanuit die *passio*, dat 'lijden', het geloof niet alleen systematisch en kritisch, maar ook authentiek te kunnen formuleren. Dat kloppend hart is dan ook een gespannen hart. In het hart van de theologie zelf vinden we de spanning tussen het reflexief-systematisch geformuleerde betekenisstelsel of leer en de kritische toetsing ervan. Als deze spanning het hart te machtig wordt, kan ze, tijdelijk, uitgebannen worden. Maar de theologie zoekt die spanning altijd weer op, omdat ze juist van, en omwille, deze spanning, bestaat.

Theologie en empirische godsdienstwetenschap

Om deze bijdrage niet te zeer te laten uitdijen, moet ik over het tweede vragencomplex kort zijn. Ik wil er twee dingen over opmerken:

- (1) Na wat ik boven over het gespannen hart van de theologie heb opgemerkt, is het duidelijk dat naar mijn mening de empirische godsdienstwetenschappen geen *corpus alienum* in het theologisch bedrijf zijn. Zij voeren geen nieuwe spanning in, maar kunnen de aan de theologie inherente spanning wel sterk opvoeren. Dat zij dat doen is wel duidelijk. De empirische godsdienstwetenschappen dragen heel wat deugdelijk inzicht aan, dat ons dwingt menig inzicht over de andere godsdiensten te laten varen. Zij blijken veel minder ver van ons af te liggen, en veel minder vreemd of barbaars te zijn dan wij voor het gemak (en soms voor heel wat minder aanvaardbare redenen) maar hadden aangenomen. De empirische godsdienstwetenschappen hebben ook heel wat te berde te brengen over de verifieerbare conditionering van de godsdiensten, van de vreemde zowel als de eigen godsdienst. En ook

hier blijken, tot onze schrik, veel zaken vaak anders of genuanceerder te liggen dan de theologie eertijds had gedacht.

- (2) Maar al is het opvoeren van deze spanning geen illegitieme zaak, het is wel, blijkens mijn ervaringen met mezelf en met meerdere studenten, een reële. Sommige studenten zijn duidelijk op zoek naar bevrijding uit bepaalde formuleringen van hun geloof die zij als verouderd of als inadequaar aanvoelen. Zij staan zeer open voor godsdienstwetenschap, soms op een onkritische wijze. Andere studenten hebben het met de godsdienstwetenschap soms erg moeilijk. Terwijl ze al verschillende overgangen tegelijk meemaken, o.a. die van de theologiestudie zelf, die ieder voor zich ingrijpend genoeg zijn, worden ze ook nog geconfronteerd met voor hen radicaal nieuwe visies over de buiten-christelijke godsdiensten, die heel hun beeld van deze godsdiensten omverwerpen en ook terugslaan op hun zicht op hun eigen godsdienst. Gezien de scheiding tussen de staats- en de kerkelijke vakken aan onze faculteit en vooral door het gebrek aan communicatie tussen de vakgroepen over problemen als deze, zijn deze studenten meestal op zichzelf, en soms op elkaar aangewezen om dit te verwerken, existentieel en theologisch-wetenschappelijk. Ofschoon ik wel weet dat de student zelf klaar zal moeten zien te komen met deze problemen, meen ik toch dat de faculteit (de kerkelijke vakgroep inclusief) dit probleemveld beter dienen te verkennen en te begeleiden. Het initiatief daartoe zou het beste van de [p. 21] studentengeleding zelf kunnen uitgaan door deze problematiek óf bij de Onderwijscommissie óf bij bepaalde vakgroepen op tafel te leggen. Deze zou(den) dan een beraad op gang kunnen brengen, waarin naast studenten docenten uit minstens de vakgroep GW en de kerkelijke vakgroepen zouden moeten deelnemen, terwijl ook de missioloog bij een dergelijk beraad niet zou kunnen worden gemist. Ik ontveins mij echter niet, dat op korte termijn weinig soelaas van een dergelijk beraad te verwachten zal zijn. Onder de docenten van onze faculteit worden nogal uiteenlopende opvattingen over godsdienstwetenschap en de andere godsdiensten gehuldigd, zodat het op gang brengen en in gang houden van zo'n beraad moeilijk genoeg zal zijn. Het is niet nodig dat men tot één theologische visie op godsdienstwetenschap en andere godsdiensten komt. Maar het is wel nodig dat men elkaar leert verstaan en de wil ontwikkelt deze problematiek gezamenlijk te verkennen en te begeleiden.

Ter afsluiting

Veel is er in deze bijdrage buiten beschouwing gebleven. Bijvoorbeeld: wat is de precieze plaats, taak en nut van empirische godsdienstwetenschappen in een theologische opleiding en voor de latere beroepsuitoefening. Maar de ruimte laat niet toe deze zaken nu aan de orde te stellen.

Odijk, 9.02.1975

Jan G. Platvoet

EMPIRICISM AND THEOLOGY: WATER AND FIRE?

In: *Areopagus: blad van de theologische fakulteit Utrecht* 8, 1-2 (April 1975): 16-22

Summary

The editors of *Areopagus* request that I formulate some thoughts around two questions:

= What is 'theology'? Does theology have an integration point, a (beating) heart, and if so, where and how may that be found?

= How do the subjects or disciplines of a theology program relate to that 'theology'? And more to the point how do the empirical sciences of religion(s) relate to 'theology'? Can they be integrated into 'theology', or are they at odds with it? Or, from the student's point of view: can the empirical sciences of religions deepen and enrich theology and develop in harmony with it, or are they a *corpus alienum*, that must be rejected, if you want to forestall that your theology disintegrates as well as your personal faith?

The editors of *Areopagus* request that I formulate some thoughts about two questions:

= What is 'theology'? Does theology have an integration point, a (beating) heart, and if so, where and how may that be found?

= How do the subjects or disciplines of a theology program relate to that 'theology'? And more to the point [p. 17], how do the empirical sciences of religion(s) relate to 'theology'? Can they be integrated into 'theology', or are they at odds with it? Or, from the student's point of view: can the empirical sciences of religions deepen and enrich theology and develop in harmony with it, or are they a *corpus alienum*, that must be rejected, if you want to forestall that your theology disintegrates as well as your personal faith?

With regard to these two important complexes of questions, I can only offer a few, strictly personal and predominantly science of religions tinted thoughts. They do not reflect what is going on in the Department of Science of Religions around these questions. And they pretend to shine no more than a faint light on our existential situation, to have to think empirically as well theologically. Others will probably be able to examine this problem area much better from the perspective of the empirical study of religions, or from another theological discipline.

What is 'theology'?

Theology is the systematic and reflective articulation of a religion. It demonstrates clearly what connections and [p. 18] coherence exist in the network of mutual relations which the faithful believe exist between themselves and the beings in whose existence they believe because they have 'revealed' themselves to them. Religion, as communication with these beings, is expressed in all religions first of all in rituals, and also in certain other prescribed forms of behavior. In addition, stories are told about these unseen beings, and believers say they experience their beneficial or punitive hand in what happens to them in their lives.

In some religions we also see a process of the systematisation, or dogmatisation, of beliefs by believers capable of articulating important parts of their religion, e.g. describing who the unseen beings are that have revealed themselves to humans, and what they desire or demand from their believers. And they know how to formulate those beliefs so succinctly that their teaching is passed on from one believer to another, and from one generation to the next, in oral or written form.

Among the religions which have strongly developed this systematic reflection, some happened to become the religion of one or several highly developed societies with multiple, and often quite specific specializations, also in religion, and especially in the formulation and thinking through of doctrine. Such formulators, proto-theologians and theologians, are found especially, though not exclusively, among the priests of temples, especially in temple schools, in communities of monks and mystics, and among the philosophical minds of the *upper ten* of a society.

Characteristic of theology is:

1. To try to stay in close touch, or as closely as is possible, with the systematic-reflexive or 'scientific' thought of a society in as far as that has developed in a specific society at a specific time;
2. School formation: theologians train their pupils in their way of systematic reflection and in their own conceptual apparatus, and their pupils develop it further and pass it on to their pupils;
3. Struggles between schools, and within schools about the correct formulation. No theologian is entirely satisfied with how his abstract concepts reflect the warm reality of the network of religious relations as the faithful experience them. But he sees even more clearly the imperfections and even obvious inaccuracies in how other theologians, or other schools of theologians, express the faith, which is also his faith;
4. The great gap between the more or less inarticulate faith of 'common believers' and the reflective, articulated beliefs of theologians. The systematic-reflexive thought of theologians does not leave the manner in which ordinary believers believe untouched. But important differences remain between their articulate faith and that of ordinary believers. They are sometimes contrasted, perhaps a little too sharply, as *fides maiorum* versus *fides minorum*. It is clear, however, that the study of theology, especially in its initial phase, is quite a transition between these two modes of belief, which may by itself provoke a crisis in a student's faith and can cause a deep feeling of uncertainty. For it forces you to abandon a number of your [p. 19] so far self-evident earlier views and cause you to loose a sense of certainty and security, while you still feel far removed from a new synthesis;
5. Finally, in the practice of theology itself, a fundamental tension emerges between theology as articulation of faith and theology as a science. All science has a double purpose: to make empirical reality transparent by discovering meaningful connections in it, and present them in such a way that they make sense to us, and enable us to live in a world that I understand, that is meaningful to me, and not absurd, and that I can experience as my world, and can furnish as my home. But that also tests those discovered connections, whether they are really present in empirical reality and make sure that I do not see mirages. As science becomes more critical in testing this attribution of meaning, and more insistently asks for verifiable evidence, theology may find itself in an uncomfortable straitjacket. For theology articulates patterns of relationships with beings that are not observable and whose existence is neither verifiable – unambiguously provable in a compelling manner –, nor falsifiable, i.e. whose existence cannot be proved false in a coercive and unequivocal way. Moreover, theology builds its whole

system of meanings on the belief in revelation, i.e., on a specific revelation or a number of revelations in the historical or mythical past, to which believers attribute normative meaning with regard to the way they model their relationships with the beings in which they believe. But these normative (or canonical) revelatory contents, like any other revelatory content, necessarily elude scientific testing too. This tension between the attribution of meaning and critical testing is increased further by the fact that theology as a science cannot resist to include into its considerations what other sciences offer in terms of sound science – i.e. as critically tested as is possible –, even if that often means that many familiar beliefs that were meaningful so far, turn out not to be meaningful, or from which one even must take leave, with pain. This pain can even be so great, and the uncertainty that such a farewell entails, so unbearable, that theology may shield itself against it, and isolate itself for the time being. For a while, it is practiced then exclusively defensively, in order to strengthen and defend the familiar system of meanings by imposing a moratorium on its critical review, and on communication with the sciences that contribute to that critical review, and with other theological schools. Theology then becomes isolationist, and fiercely apologetic. It is like a mother animal, which, when attacked, fiercely defends its nest and young.

Summarizing these five points: theology is the reflective-systematic articulation of the religion which the theologian confesses, as well as its critical testing. Theology certainly has ‘a beating heart’: the concern to formulate (or reformulate) the faith of the theologian himself and his fellow believers in such a way that they can (continue to) feel secure in it. This requires a confrontation with whatever critically tests that faith. The [p. 20] theologian has to think through, live through, and undergo this *passio*, ‘suffering’, with all his being, in order to be able to formulate the faith not only systematically and critically, but also authentically. The ‘beating heart’ of theology is therefore a tense heart. At the heart of theology itself we find the tension between the doctrine as the reflexive-systematically formulated system of meanings and its critical testing. If this tension becomes too powerful for the heart, it can be banished, for the time being. But theology always seeks out that tension, because it exists precisely from, for, and because of this tension.

Theology and the empirical study of religions

I must be brief about the second complex of questions to forestall that I exceed the space allotted to this contribution. I make two observations only:

1. After what I have said above about the tense heart of theology, it is clear that in my opinion the empirical study of religions is not a *corpus alienum* in theology. However, though it does not introduce a new tension, it may greatly increase the tensions inherent in theology. And it is clear that the study of other religions does often increase them. The empirical sciences of religions provides us with much sound knowledge about them that compels us to abandon many traditional views about other religions. Other religions turn out to be much less different from our own religion, and much less strange or barbaric than we had conveniently (and sometimes for much less acceptable reasons) assumed. The empirical study of other religions also have a lot to say about the verifiable constitution of religions, not only of foreign religions but also of our own religion. And here too, to our shock, many things often turn out to be different or more nuanced than the student of theology had previously thought.

2. But although this increase of tension is not illegitimate or unusual, it is, in my own experience and that of several students, a real one. Some students are clearly eager to be liberated from certain formulations of their faith that they feel are outdated or inadequate. They are very open to history of religions, sometimes in an uncritical way. Other students however have a difficult time with the empirical study of religions. While they are already experiencing several transitions, including that of the study of theology itself, each of which is radically enough, they are, at the same time, also confronted with radically new visions about non-Christian religions which completely overturn their earlier views of these religions, and which in addition also backfire on their view of their own religion. Given the separation between state and church departments in our faculty, and especially because of the lack of communication between them about these problems, these students must usually either by themselves or with fellow students deal with these new views, existentially and academically. Though I know that each student will ultimately have to deal with these problems by himself, I still believe that the faculty (the department of church studies included) should also explore this problem area and provide coaching for their students if they need it. Initiatives for this could best come from the [p. 21] student section itself. It may put this problem on the table either in the Education Committee or in specific departments. This might result in a consultation, in which, in addition to students, teaching staff from at least the department of the History of Religions and the department of church studies should take part, while also the missiologist could not be missed in such a deliberation. I must admit, however, that at short notice little solace can be expected from such a consultation, because views about the History of Religions and other religions are quite divergent among the teaching staff of our faculty. Initiating such a consultation and keeping it going will therefore take quite an effort. But it is not necessary that one arrives at a unified theological view of History of Religions and other religions. But what is necessary is that staff are ready to acquaint themselves with, and understand, each other's expertise in this field, and together explore it, and coach students who are in need of guidance in the empirical study of other religions.

In conclusion

Much has been left out of this contribution. E.g., what is the exact position, task and use of the empirical study of religions in a theological curriculum and for later professional practice. But space does not allow me to discuss these issues here and now.

Odijk, 9.02.1975